

Menzel, Ladislav

[Lenk, Hans. Kritik der logischen Konstanten: philosophische Begründungen der Urteilsformen vom Idealismus bis zur Gegenwart]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1970, vol. 19, iss. B17, pp. 178-181

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/106941>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

v němž je *Logika*, *Fyzická geografie* a *Pedagogika* a desátá kolonka představuje pak součet Kantova použití daného výrazu ve všech spisech. Protože šlo o stanovení frekvence všech jednotlivých výrazů, nejsou uváděny stránky.

Tento rejstřík by se mohl zdát být dosti samoučelný, ale není, naopak poskytuje možnost zamýšlet se nad Kantovým živým jazykem, s nímž pracoval. To je zvláště důležité v době, která vidí bezprostřední souvislost filosofie a řeči a o té souvislosti spíše spekuluje, než aby prováděla i empirický výzkum. Tak jedním z prvních výsledků bylo, že proti očekávání je Kantův jazyk bohatší než třeba i Hegelův. V souvislosti s tímto výsledkem se zároveň zjistilo, že Kant je tvůrce filosofické němčiny nejen proto, že jako první systematicky psal německy, to se samozřejmě vědělo i předtím, ale že vytvářel filosofickou terminologii jako imanentní složku filosofie. Nemohu se zde ani zmínit o všech výsledcích, neboť dosud nebyly publikovány, získal jsem je jako sdělení. Je pochopitelné, že takové výsledky lze získat jen empirickým výzkumem, v němž se doslova noří jedna otázka za druhou. Na definitivní zpracování všech výsledků a jejich publikaci si však ještě počkáme, neboť nyní musí být dokončena úplná edice *Kantových spisů*, dokončen *Obecný Kantův rejstřík* a *Věcný rejstřík*.

Přes dokonalost tohoto rejstříku mám k němu jednu vážnou výhradu. Jak vyplývá již z návodu k jeho používání, je vybudován pouze na filologické metodě. Tak 4. pravidlo říká: „Wortverbindungen, wie z. B. ‚Mond- oder Sonnenfinsternis‘, erscheinen immer getrennt unter ‚Mond-‘ und unter ‚Sonnenfinsternis‘. Zusammen-gesetzte Worte dagegen, wie z. B. ‚Nicht-Wissen‘, werden nicht getrennt“ (str. 3). V případě takových příkladů na slovní vazby, jaký je uveden zde, bych neměl nejmenší námitky. Mé námitky se týkají takových slovních vazeb, které představují filosofické termíny čili terminologii, jako např. termín „formální logika“, „transcendentální logika“, „forma názoru“ aj. Rozčlenění těchto slovních vazeb na složky má pak za následek, že se z rejstříku zcela vytratí terminologie a tím se i znemožní možnost zjistit její frekvenci. Domnívám se, že tato nemožnost u tvůrce filosofické němčiny je velice vážným nedostatkem, který z rejstříku dělá spíše jen jakýsi polo-tovar. Je to již nenapravitelná škoda, která, když už se vynaložilo tolik úsilí, nemusela vůbec vzniknout, kdyby se jej vynaložilo poněkud více.

Ladislav Menzel

Hans Lenk: Kritik der logischen Konstanten. Philosophische Begründung der Urteilsformen vom Idealismus bis zur Gegenwart; Walter de Gruyter & Co., Berlin 1968, XXVIII + 687 stran.

Je to přepracovaná habilitační práce, kterou autor původně nazval „*Die Urteilsformen – Darstellung und Kritik ihrer Begründungen in der deutschen Tradition seit Kant*“ (1966). Je jistě pozoruhodné, že práce byla otištěna s doporučením filosofické fakulty technické university v Berlíně s podporou Německé badatelské společnosti (Deutsche Forschungsgemeinschaft) v takovém nakladatelství, jako je Gruyterovo. To přinejmenším dokazuje, že práce se těší velkému zájmu a že se mnoho očekává od jejího vlivu. Protože však jde především o práci filosofickou se zaměřením na logickou problematiku konstant v dějinách filosofie a logiky od Kantovy doby, lze očekávat její vliv především ve filosofii či filosofické problematice logiky. Není ovšem vyloučeno, že ovlivní i rozvoj logiky v Německu, vždyť problematika logických konstant je v logice fundamentální, avšak obávám se, že práce nesplní, co se od ní očekává, a to z řady důvodů, o nichž se zmíním.

Jak jsem již řekl, práce je zaměřena především historicky. Skládá se z dvaceti tří kapitol. Vedle úvodu, který tvoří první kapitolu, pojednává autor v sedmácti kapitolách o problému logických konstant čili forem soudů v tradiční logice počínaje I. Kantem a konče H. Cohenem, a to tak, že každému filosofovi věnuje jednu kapitolu. Z Kantem bezprostředně ovlivněných filosofů a logiků vybírá autor Jakoba, Kiesewettera, Kruga, K. L. Reinholda a R. Reinholda, Tieftrunka a Maimona, z německého idealismu Fichta, Schellinga, Hegela a K. Fischera, z antropologických psychologů Friese, Trendelenburga a Ulriciho, z filosofů platnosti Lotzeho a nakonec zmíněného novokantovce – zakladatele marburské školy novokantovské – H. Cohena. Z tohoto výběru je tedy patrné, jak to ostatně naznačuje i titul práce, že autor se věnuje výlučně německým filosofům a logikům kteří navíc buď přímo

vycházejí z Kanta, nebo alespoň na něj nějak navazují. Proto zde zřejmě není zahrnut B. Bolzano, Fr. Brentano a E. Husserl, abych jmenoval alespoň ty nejdůležitější. Z rozsahu jednotlivých kapitol je zjevné, že autorovy sympatie patří Hegelovi, kapitola o něm je nejrozsáhlejší, má celkem sto dvacet stran.

V dalších čtyřech kapitolách se autor věnuje problematice logických konstant v moderní logice, a to opět výlučně z německé tradice. Z německých logiků vybírá logicistu Frega, Wittgensteina z jeho novopozitivistického období, operacionalistu Lorenzena a logika kvantové fyziky C. Fr. v. Weizsäckera. Jestliže jsem u představitelů tradiční logiky zaznamenal poměrně úzký výběr, je ten zde ještě užší. Vedle toho, že ani zde není zahrnut již zmíněný B. Bolzano, chybí zde H. Reichenbach (pravděpodobnostní logika), H. Scholz (sémanticky vybudovaná klasická logika) a G. Gentzen (logika přirozeného vyplývání) — o D. Hilbertovi ani nemluví, který ze všech německých logiků stál nejbližší Kantovi. Soudě opět podle rozsahu kapitol, platí autorovy sympatie zcela zjevně Lorenzenově operativní logice, je to po Hegelovi druhá největší kapitola, která má přes sedmdesát stran. Právě v souvislosti s těmito rozbory problematiky logických konstant bude však logik nejvíce pocívat nedostatek vyplývající z autorova omezení na německou tradici, neboť nejvážnější příspěvek k této problematice přinesla logika z neněmeckých zemí (J. G. Kemeny a D. A. Bočvár).

Poslední kapitolu práce tvoří závěr. Po závěru následuje seznam literatury, seznam a výklad použitých symbolů a autorský a věcný rejstřík. Seznam literatury obsahuje převážně použitou literaturu, ostatní je přibrána spíše náhodně, takže seznam není reprezentativní. Citelným nedostatkem seznamu je, že nezahrnuje žádnou speciální práci o problematice logických konstant. Zdá se, že autor vůbec nepracoval s bibliografiemi, neboť v seznamu není žádná uvedena. Pro historicky zaměřenou práci je to zvláště citelný nedostatek, mohl bych uvést řadu zcela konkrétních příkladů prací, které by měly být nejen v seznamu, ale s nimiž by měl autor pracovat.

Vzhledem k povaze způsobu autorovy práce nepovažuji za nutné podrobněji referovat o každé kapitole. Přes autorovu patrnou snahu o uspořádanost a systematickosti je výklad dost roztržtený, snad proto, že autor považuje za žádoucí vyložit i jinou problematiku, než si předsevzal, celé pasáže by se hodily spíše do poznámek, a pak autorova terminologie! Je sice nepochybně správné, že autor si vytkl za cíl pokud možno co nejvěrnější reprodukci názorů jednotlivých filosofů a logiků a teprve na jejím základě provést jejich imanentní kritiku, ale celý ten jeho pokus je navíc poznamenán takovou nepřesností i v samotných základních pojmech, rozumí se v pojmech logické konstanty, že právě o ní bych se rád zmínil. Tím ovšem nemám v úmyslu diskvalifikovat celou práci nebo její základní intenci, neboť při pečlivé četbě lze v ní najít řadu postřehů a podnětů a ani základní myšlenka není bez zajímavosti.

Na doklad tohoto tvrzení mi budiž dovoleno uvést jeden příklad. Když autor pojednává o Kantově desce soudů, upozorňuje, že Kant uznává v tradiční logice zavedenou desku, která je vytvořena dělením soudů podle kvantity a kvality, a že ta deska soudů, která se nachází v „Kritice čistého rozumu“ a která je vytvořena dělením podle kvantity, kvality, relace a modalit, je Kantem vyhrazena výhradně pro logiku transcendentální. Přitom první dělení je dichotomické, kdežto toto je trichotomické. Je to samozřejmě detail, který má dnes cenu jen pro kantologii, ale i tak lze vysvětlit, že Kantova deska soudů byla neoprávněně přejímána do pojednání o tradiční logice a s ní zaměňována — i leckterí moderní logikové se dopouštějí této záměny. Na toto téma má autor ovšem jen několik zmínek, hlavně na str. 14. Budiž mi zároveň dovoleno, abych navíc neoponechal bez povšimnutí autorovu zmínku o tom, že Kantův disjunktivní a hypotetický soud lze interpretovat jako formy takových složených soudů, v nichž jsou použity výrokově spojky (logické konstanty) ve smyslu klasické výrokové logiky (str. 35), neboť jsem se to sám pokusil prokázat (viz: *Das Problem der formalen Logik in der Kritik der reinen Vernunft*, v: *Kongressbericht — II. internationaler Kantkongress, Köln 1966*, str. 396—411).

Avšak hlavní důvod, proč nelze celou práci jednoduše diskvalifikovat, spočívá v povaze samotné tzv. mezioborové problematiky. Filosofické otázky logiky, zvláště pokud jde o moderní logiku, jsou pro filosofa velice složité a náročné i tehdy, když má odborné vzdělání v matematice, které autor jako absolvent filosofické fakulty technické university zcela bezpochyby má. Jinak by se mohl stěžít pustit do rozboru Lorenzenovy operativní logiky. Lze však pochybovat o tom, že by autor měl spe-

ciální školení v moderní logice a v základech matematiky, neboť — pokud vím — není tato disciplína na berlínské technické universitě zastoupena. Bylo by ovšem samozřejmě možné říci, že se autor přecenil, ale nezapomínejme ani na vliv prostředí.

Nyní k vlastní otázce nepřesnosti v pojmu logické konstanty. Jak naznačuje již titul práce, autorovou základní otázkou je problém odvoditelnosti forem soudů čili konstant z jednoho principu tak, aby to odvození bylo úplné — ten problém je ovšem zformulován pomocí kantovskyy orientovaného noetismu (teorie poznání). Autor tak ztotožňuje pojem logické konstanty a formy soudu. Toto ztotožnění tvoří vlastní páteř celé práce. Již v první větě úvodu autor sice hovoří o výrokovtorných spojkách jakožto logických konstantách, ale již v druhém odstavci úvodu, když se ptá na rozdíl mezi logickými konstantami a gramatickými konstantami, provede to ztotožnění. Nejdříve položí psychologickou otázku: „Kann man die logischen Partikeln mit Sicherheit als *logische* kennzeichnen?“ a pokračuje: „Dazu genügt nicht der Hinweis, dass die Logik sich traditionellerweise auf die Behandlung der Partikeln wie ‚und‘, ‚oder‘, ‚wenn...‘, so...‘ beschränkt hat. Soll sich die Logik durch eine absolute Sicherheit, durch äusserste Prägnanz und durch ihren formalen Charakter prinzipiell gegenüber dem Bereich der Grammatik oder spezifischer Inhalte auszeichnen, so müsste dies eben durch ein Prinzip geschehen. Dieses Prinzip hätte zumindest eine theoretische Rechtfertigung zu bieten, im strengen Falle sogar eine apriorische Herleitung der *logischen* Gesetze und Formen“ (prol. mnou).

Abych nikoho nenechal na pochybách, že autor myslí to ztotožnění vážně, uvedu ještě jedno místo z úvodu. „Die Verknüpfungskonstanten (Junktoren) der Logik sind es zunächst, die das *logische* Gerüst der *Urteile* bzw. der *Sätze* bilden. Die Schlussformen etwa setzen sich erst aus diesen *logischen* Satzkonstanten, aus den *logischen* ‚Urteilsformen‘ zusammen. Diese Urteilsformen stellen die *logischen* Grundkonstanten dar“ (str. 2). Autor by sice mohl vědět, že nelze ztotožnit logické konstanty a formy soudů (na str. 18 v pozn. 10 cituje Quina, co je logická forma v moderním smyslu), přesto však buduje i celou práci tak, jako by to nevěděl. Celou práci pojímá totiž jako takovou kritiku logických konstant čili forem soudů, která by měla být jejich filosofickým založením, přičemž od Kanta po Cohena si všíká filosofického založení forem soudů jako logických konstant a od Fregeho po Weizsäckera opečně, tj. logických konstant jako forem soudů.

Autor by také mohl vědět, že k logickým konstantám — ovšem nejen k logickým — patří proměnné. Při rozboru moderní logiky také s nimi pracuje, ale výrazu proměnná použil v této neformalistické práci jen několikrát. To samo o sobě by nebylo na závadu, kdyby z textu bylo patrné, že autor ví, že právě forma soudu, jde-li o logickou formu, je pojmově ex definitione množinou výrazů pro logické konstanty i proměnné. Nemá smysl hovořit o formě soudu či logické formě bez proměnných. To pak ale znamená, že autor podal kritiku forem soudů — jak tomu také odpovídá původní titul habilitační práce! — a nikoli logických konstant. Jestliže alespoň v souvislosti s tradicí má dobrý smysl ptát se po apriorní odvoditelnosti forem soudů z jednoho principu tak, aby bylo možno získat úplnou desku forem soudů, pak ptát se po apriorní odvoditelnosti logických konstant je patrně nesmysl už proto, že logické konstanty jako nesamostatné výrazy na rozdíl od ostatních konstant logiky (individuálních konstant, třídyových konstant a relačních konstant) nemají o sobě žádný význam, nic neoznačují. Tuto otázku měl autor přiležitost rozebrat alespoň v souvislosti s Wittgensteinovou teorií zobrazení (Abbildtheorie), když výslovně cituje tento slavný paragraf Traktátu: „Mein Grundgedanke ist, dass die ‚logischen Konstanten‘ nich vertreten...“ (str. 518), ale neučinil tak.

O tom, že autor vůbec nepodal kritiku logických konstant, svědčí i závěr celé práce, neboť ve vůbec nemohl napsat, že „behandelten apriorischen Deduktionen der Urteilsformen scheitern“ (str. 619). Proto i celková konfrontace idealistických filosofů a logiků s představiteli moderní logiky je pravou perličkou. V této souvislosti autor doslova tvrdí toto: „Das Problem wurde von den idealistischen Philosophen und ihrer Zeitgenossen deutlicher herausgestellt als heute; diese sind gleichsam die Exponenten der rationalistischen Bemühungen um eine eindeutige Deduktion der Urteilsformen“ (str. 619 a n.). K tomu lze snad podotknout to, že moderní racionalismus usilující o založení logiky bude se muset patrně ubírat jinou cestou, než navrhuje autor. Samotná myšlenka o apriorním založení logiky není tak nesmyslná, jak by se mohlo zdát, ale bude ji třeba skutečně vykázat právě na mo-

derní logice, a to nikoli rozbořem logických konstant, ale spíše logicky pravdivých formulí, jak se o to v klasické logice pokusil H. Scholz. Ale to už je jiná kapitola.

Ladislav Menzel

Jindřich Zelený: Praxe a rozum (Pojetí racionality a překonání tradiční ontologie v Marxové kritice Hegela); Academia, Praha 1968, 176 stran.

Autor dělí práci do tří oddílů. V prvném se zamýšlí nad pojetím základů vědy u Kanta, Hegela a Marxe. V druhém se obírá hlavně 3. a 4. etapou Marxovy kritiky Hegela (tj. jednak etapou Ekonom.-filosof. rukopisů, jednak etapou Něm. ideologie a Bída filosofie; za 1. etapu považuje autor Marxovu doktorskou disertaci, za 2. pak rukopisný komentář k Hegelově filosofii práva). Třetí oddíl zkoumá v podstatě Marxův vztah k předkantovské ontologii, přičemž vychází z Kantova kriticismu ve vztahu k této ontologii. Dochází k závěru, že skutečnou filosofickou revolucí představuje vývoj od Kanta k Marxovi. Tento oddíl nadepsaný Bytí, praxe a rozum se rozpadá do tří kapitol s tituly: 1. Kantova a Marxova „kritika rozumu“, 2. Překonání tradiční ontologie, 3. Praxe a rozum.

J. Zelený vykonal i v tomto svém díle neobyčejně záslužný badatelský čin. Velmi důsledně a seriózně hledá odpověď na otázku, v čem spočívá Marxovo revoluční novum, co činí z jeho typu racionality typ vskutku objevitelský. Se všemi podstatnými autorovými vývody možno jen souhlasit. V jednom však je třeba spatřovat problém; totiž v tom, že autor sám sice uvažuje hodně dialekticky, nicméně v Marxově racionalitě, zvláště pak v její soudobé podobě, dialektické momenty rozhodně nepřeceňuje, spíše naopak.

Ludvík Tošenovský

Vítězslav Gardavský: Naděje ze skepse; Svoboda (edice Dialogy), Praha 1969, 66 stran.

Gardavský vychází z přesvědčení, že se evropská kultura a civilizace v současné době — na prahu vědeckotechnické revoluce — ocitá v duchovní krizi, že postrádá další perspektivy rozvoje. Před velkým úkolem tu stojí právě marxismus: Jeho posláním je provést analýzu současné situace a pokusit se najít východisko. Autor soudí, že v této souvislosti je nutné vrátit se ke kofenům a zdrojům, ze kterých vyrostla evropská kultura, k antice a židovství. Problematikou obou koncepcí se autor zabýval už v publikaci Bůh není zcela mrtev (I. vyd. Praha 1967). Ve své nové práci se pokouší tyto myšlenky dále rozvinout, i zde však, jak na to sám upozorňuje, redukuje obě koncepce na základní myšlenková schémata.

Antická a židovská koncepce vyrůstají z původních mýtů (které ovšem poznáváme až zprostředkovaně z mytologií). Antické pojetí vychází ze základní představy, že svět je jednou provždy dán; člověk usiluje poznat svět, jeho řád, poznání pak může využívat k ovládnutí světa. Nemůže ovšem překročit hranice tohoto řádu a měnit jej. Již v eseji Bůh není zcela mrtev Gardavský připomenul, že tuto danost a neměnnost ukazuje také antické pojetí osudu (fatum, moira). Židovská koncepce naproti tomu staví člověka do procesu dějin, člověk svými činy svět teprve tvoří; bez lidských činů by nebylo historie. Velkou úlohu zde hraje čas. Židovský mýtus obráží myšlení člověka v době před dělbou práce na fyzickou a duševní; myšlení člověka nerozpolceno, celistvého. Pro tento stav zavádí Gardavský termín „biblický monismus“. Je třeba říci, že tu nejde o monismus v běžně užívaném slova smyslu, nýbrž že jde právě o jednotu člověka, který ještě není podstatně oddělen od přírody ani dualizován sám v sobě. Tento monismus podle Gardavského ztrácí svou životnost v okamžiku, kdy do židovského světa pronikla dělba práce na tělesnou a duševní. (Antická koncepce proti tomu již zcela obráží společnost, v níž probíhá dělba práce — z toho plyne rozpolcenost člověka.)

Evropská civilizace je prostoupena antickou koncepcí. Nese tedy v sobě vnitřní rozpor. Gardavský zde vychází z Marxe, který dosavadní dějiny chápal jako přírodní historický proces, v němž přes všecek pokrok vládne v podstatě vnější přírodní zákonitost. Za vyústění této fáze dějin lze pokládat kapitalismus. V začátcích vědec-